

КАНТЭКСТУАЛЬНАЯ НЕПАЎНАТА ЯК АСАБЛІВАСЦЬ РАМАНА ІВАНА ШАМЯКІНА “ЗЕНІТ”

На розных этапах развіцця мова беларускай мастацкай літаратуры вызначалася актыўным узаемадзеяннем, з аднаго боку, з нарматыўна ўсвядомленай літаратурнай мовай, а з другога – з вуснымі гаворкамі. Таму ў мастацкіх творах усіх жанраў побач з кніжнымі адзінкамі заканамерна ўжываюцца моўна-выяўленчыя сродкі размоўнага стылю. Адна з прычын гэтага заключаецца таксама ў ідэйна-тэматычнай накіраванасці беларускай мастацкай літаратуры: даволі вялікая колькасць твораў, і перш за ўсё праяўленых, прысвечана паказу гістарычнага мінулага і актуальных праблем беларускага народа, што аб’ектыўна патрабавала ад пісьменнікаў ствараць ілюзію поўнай рэчаіснасці, рэальнага жыцця, народных характараў і быту.

Варта адзначыць, што свядомае, мэтанакіраванае выкарыстанне гутарковых адзінак на ўсіх узроўнях (лексічным, фанетычным, марфалагічным, словаўтваральным і сінтаксічным, аднак часцей за ўсё на апошнім) матывуецца мастацкімі задачамі пісьменнікаў: элементы размоўнага стылю перадаюць у тэксце (кантэксце) разнастайныя стылістычныя і эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні і становяцца адзнакай індывідуальнага аўтарскага стылю. Прычым гутарковымі з’яўляюцца моўныя адзінкі (літаратурныя і нелітаратурныя), якія “...выдзяляюцца стылістычна пад уплывам пэўных умоў, такіх, як непадрыхтаванасць, нязмушанасць акта камунікацыі, непасрэдны ўдзел асоб у гэтым акце” [1, с.5]. Пералічаныя экстралінгвістычныя фактары садзейнічалі развіццю адной з тэндэнцый гутарковай мовы – да эканоміі элементаў моўнага выражэння. Пад яе ўплывам сфарміраваліся такія сінтаксічныя з’явы, як парцэляцыя, эліпсіс, сегментацыя і інш. Аднак найбольш выразна дадзеная тэндэнцыя праяўляецца ў структурах са шматлікімі варыянтамі пропуску моўных кампанентаў (канструкцыях з незамешчанымі сінтаксічнымі пазіцыямі), прычым згаданыя адзінкі вызначаюцца поліфункцыянальнасцю. Іх поліфункцыянальнасць зводзіцца да стварэння ў мастацкім тэксце вусна-гутарковай экспрэсіі, перадачы каларыту рэальнага жыцця, характарыстыкі і індывідуалізацыі персанажаў, афармлення своеасаблівага мастацкага тэксту (кантэксту), у якім вядзецца аб’ектывізаванае (з пункту гледжання героя) апавяданне.

У мове рамана Івана Шамякіна “Зеніт” даволі шырока прадстаўлены канструкцыі з незамешчанымі рознымі сінтаксічнымі пазіцыямі (а да іх адносяцца такія адзінкі, якія характарызуюцца наяўнасцю хоць бы адной нерэалізаванай абавязковай валентнасці, што кампенсуецца сродкамі мікра- і макракантэксту, а таксама сітуацыяй выказвання). Аднак асаблівай пашыранасцю вызначаюцца няпоўныя простыя сказы і састаўныя часткі складаных сказаў з кантэкстуальным пропускам сінтаксічных пазіцый дзейніка, выказніка і дапаўнення. На нашу думку, гэта тлумачыцца ў

першую чаргу сюжэтай лініяй твора, які адлюстроўвае падзеі апошняга года Вялікай Айчыннай вайны – ад пераможнага наступлення нашых войск на Карэльскім фронце летам 1944 года да Дня Перамогі. Таму за кошт згаданых адзінак аўтар перадае імклівасць, напружанасць дзеянняў таго часу.

Дзейнікі, як правіла, адсутнічаюць у тым выпадку, калі з’яўляюцца аналагамі дзейнікаў папярэдняй канструкцыі ці прэдыкатыўнай часткі: **Калбенка** [тут і далей выдзелена намі. – А.М.] - *чалавек добры, душэўны, але занадта прамы – сячэ з-за пляча. Б’е не ў брыво, а ў вока* [2, с.6]; *А галоўнае – Ванда шмат што ўмела. Валодала вінтоўкай, пісталетам, аўтаматам. Умела не толькі страляць, але разабраць, пачысціць. Ведала званні, хоць, праўда, веданне такое не навучыла яе субардынацыі, звярталася яна да камандзіраў з фамільярнасцю, якая камандзіра батарэі выводзіла з раўнавагі* [2, с.163]. Відавочна, што за кошт кантэкстуальна няпоўных канструкцый пісьменніку ўдаецца стварыць больш поўнае апісанне герояў, даць апошнім характарыстыку. Разам з тым, паколькі апавяданне ў рамане вядзецца ад імя галоўнага героя Паўла Шыянкі, то даволі часта дзейнікам выступае не ўласны назоўнік, а асабовы займеннік **я**. Напрыклад: **Я** *падхапіў Жэню з зямлі – доўгую і лёгкую, што гутаперчавая лялька. Паставіў на ногі. Крыкнуў на вуха гэтак жа, як мне Калбенка: - Дзеці!* [2, с.127]; *Калбенка заснуў, пакуль я хадзіў на камандны пункт, і я, бадай, парадаваўся: не будзе бацька хвалявацца за мой паўночны поход на батарэю. Абуўся з анучамі, апрагнуў шынель* [2, с.323]. Менавіта ў такіх канструкцыях перадаюцца імклівасць і напружанасць ваенных дзеянняў.

Своеасаблівай мадыфікацыяй згаданых адзінак выступаюць канструкцыі з прапушчаным дзейнікам, аналагічным дапаўненню папярэдняй канструкцыі (ці прэдыкатыўнай часткі). Напрыклад: *...Колькі “месеру” трэба на паўтара кіламетра? Ён набліжаўся з хуткасцю снарада. Ішоў у лоб, быццам хацеў тараніць нашу машыну* [2, с.257]. У такіх канструкцыях, калі аб’ект гаворкі (або думкі) вядомы з папярэдняга кантэксту, няма неабходнасці ў пастаяннай яго ідэнтыфікацыі. Пропуск дзейніка дазваляе тут засяродзіць увагу на апісанні або паслядоўных рэальных падзей, або дзеянняў, што ляжаць у аснове думак ці паведамленняў герояў. Гэтаму нямала садзейнічае і тэмп апавядання, які замаруджвалі б поўныя паводле структуры сказы.

Абумоўленасць кантэкстам дазваляе Івану Шамякіну ўжываць у рамане і канструкцыі з незамешчанай сінтаксічнай пазіцыяй выказніка:

- *Танцаваць любіш?* – *Люблю.* – *У такім разе давай дамовімся: першы танец – за мной. Згодна?* – *Калі?* – *Пасля вайны,* - сказаў я [2, с.85];

– *Балашова! Вы не забылі, што я сказаў?* – *А што?* – *Бала-шо-ва!* [2, с.244]; *Страху за сябе не адчуваў. Страх за Глашу: як ратаваць яе?* [2, с.258].

Разгледжаныя структуры, як і іх аналагі з гутарковай мовы, ствараюць кароткія, лаканічныя паведамленні, у якіх асноўная ўвага акцэнтуюцца на прадмеце (аб’екце) апісання.

Кантэкстуальны пропуск выказніка характэрны ў першую чаргу для тых сінтаксічных адзінак, якія ўдакладняюць спосаб працякання дзеяння, апісанага ў структуры з экспліцытна выражаным выказнікам. Такія канструкцыі, акрамя таго, указваюць на носьбітаў гэтых дзеянняў і ўласцівы аўтарскай мове: *Сямён застагнаў, заскрыгатаў зубамі, злосна падыў нагой сяннік, выбіў пыл. Мяне ліхаманіла. Але я першы выскачыў з хаціны. Ён – за мной* [2, с.196]. На прапушчаны выказнік тут указвае акалічнасць, якая ўваходзіць у састаў выказніка. Гэтыя канструкцыі, па-майстэрску выкарыстаныя празаікам з гутарковай мовы, садзейнічаюць больш сцісламу, сканцэнтраванаму паведамленню.

У аўтарскай мове назіраецца кантэкстуальны пропуск выказніка параўнальнага сказа як даданай часткі складаназалежнага сказа. Напрыклад: *На поўнай хуткасці, як кур’ерскі ў мірны час, уляцеў на станцыю літарны эшалон* [2, с.384]. Параўнальныя сказы садзейнічаюць больш вобразнаму ўспрыняццю тэкставага адзінства і дапаўняюць апісанне пэўнага аб’екта.

У рамане Івана Шамякіна сустракаецца ўжыванне і канструкцый з некалькімі незамешчанымі сінтаксічнымі пазіцыямі. Так, у дыялагічнай мове герояў мае месца пропуск як галоўных членаў сказа (напрыклад: *“Дзе мы знаходзімся?” - спытала Ванда. “За трыццаць кіламетраў ад Мінска”, - зразумеў я ...*[2, с.357]), так і спалучэнняў з даданымі членамі сказа. Напрыклад: *Мяне Вандзін артыстычны жэст моцна ўзлаваў: знайшла месца і час дэманстраваць свой польскі патрыятызм. “Перад кім? Перада мной? Перад Іваніставай?” ...*[2, с.374].

Такім чынам, індывідуальнаму пісьменніцкаму стылю Івана Шамякіна ўласцівы канструкцыі з кантэкстуальнай непаўнатой, у якіх прапушчаны часцей за ўсё дзейнік, выказнік і – радзей – некалькі членаў сказа. Ужытыя празаікам у адпаведнасці з творчымі задачамі і ў выніку стараннага адбору, такія сінтаксічныя адзінкі робяць мастацкі тэкст больш лаканічным і дынамічным, надаюць апошняму натуральнасць і жывасць.

Літаратура

1. Земская, Е.А. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис / Е.А.Земская, М.В.Китайгородская, Е.Н.Ширяев. – М.: Наука, 1981. – 276 с.
2. Шамякін, І.П. *Зеніт* : Раман : Для ст. шк. узросту / Маст. Б.Б. Цітовіч / І.П.Шамякін. – Мінск: Юнацтва, 1987. – 511 с., 9 л.іл.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУ